

MARZALI HENRIK HÁBORÚS NÉZETEINEK ALAKULÁSA
1917–18-BAN
Historiográfiai vázlat

THE EVOLUTION OF HENRIK MARZALI'S VIEWS ON THE WAR IN
1917–1918
Historiographical sketch

Turbucz Péter

PhD-hallgató, történész, főlevéltáros, szerkesztő. MNL B-A-Z Vár-
megyei Levéltára

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a 19–20. század egyik legmeghatározóbb magyar történetírója, Marczali Henrik (1856–1940) életének egy rövid periódusával, az I. világháború alatti évekkel foglalkozik. A vizsgálódások fókuszában, az időszak fontosabb írásainak bemutatása révén, a történész háborús szerepvállalásának kritikai bemutatása áll.

ABSTRACT

The study deals with a short period, the years during World War I, in the life of Henrik Marczali (1856–1940), one of the most influential Hungarian historians of the 19th and 20th centuries. The focus of the investigation is a critical review of the historian's involvement in the war, through the presentation of his major writings of the period.

Kulcsszavak: Marczali Henrik, I. világháború, értelmiségtörténet, propagandatörténet, historiográfia, életrajz

Keywords: Henrik Marczali, World War I, intellectual history, propaganda history, historiography, biography

Az I. világháború centenáriuma kapcsán a magyar értelmiség háborús szerepvállalásának kutatása is új lendületet kapott. Az utóbbi években sorra jelentek meg azok a művek, amelyek – a legkülönbözőbb szempontrendszer alapján – foglalkoznak a témával.¹ Ezek a kutatások

¹ Említészerűen: *Kőbányai János: Az elbeszélhetetlen elbeszélés. Az első világháború a magyar irodalomban, Múlt és Jövő, Budapest, 2014.*; Majoros

azonban nem hatolnak le az egyes szereplők szintjéig, illetve a szerepvállalás mértékét – egy-két kivételtől eltekintve – nem igazán vizsgálják.

Marczali Henrik „Nagy háború” alatti életével és az ebben az időszakban publikált műveivel hosszú évtizedekig a történészek – ideértve életrajzíróját, Gunst Pétert is – alig foglalkoztak.² A helyzet annak ellenére sem változott érdemben, hogy 2000-ben megjelent az *Emlékeim* című memoárja, amelyet 1929 és 1931 között a *Nyugatban* publikált.³ A vele kapcsolatosan készült kortárs feldolgozások, egyetlen kivételtől eltekintve, a korábbi évtizedek toposzainak átvételére és ismétlésére szorítottak.⁴

I.

Az 1914 és 1916 közötti időszak feldolgozása után, jelen tanulmányomban azt kívánom nyomatékosítani, hogy az egyetemi professzor háborúpárti nézetei nem múltó tüneménynek tekintendők, hanem meggyőződésében az összeomlásig kitartott.⁵ Emellett a következő kérdés is foglalkoztat: valójában mennyire távolodott el szakmájától a történettudós, avagy mindössze arról van szó, hogy más szemüvegen

István–Antal Gábor–Hevő Péter–M. Madarász Anita (szerk.): *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára.* ELTE BTK, Budapest, 2015.; ifj. Bertényi Iván–Boka László–Katona Anikó (szerk.): *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2016.; Z. Karvalics László (szerk.): *Az első világháború információitörténetéhez.* (Információitörténelem 8.), Gondolat, Budapest, 2016.; Egry Gábor–Kaba Eszter (szerk.): *1916 – A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról.* Napvilág, Budapest, 2017.; Török Róbert–Sallay Gergely–Závodi, Szilvia (szerk.): *Háborús hétköznapiak IV. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2020.; Szóts Zoltán Oszkár: Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban. Nézőpontok, műfajok, intézmények.* Kronosz, Pécs, 2020.

² *Gunst Péter: Marczali Henrik 1856–1940* In: *Marczali Henrik: Világtörténelem – Magyar történelem.* Szerk. Gunst Péter, Gondolat, Budapest, 1982. 20–21. és *Uő: Marczali Henrik. (A múlt magyar tudósai),* Akadémiai, Budapest, 1983. 176–177. vö. *Huszár Mihály: A kettétört fa árnyéka. A marcali Kohn-Dénes család háborúban és békeidőben* In: *Háborús hétköznapiak IV... i. m.* 173–191.

³ *Marczali Henrik: Emlékeim. Életrajz. Múlt és Jövő,* Budapest, 2000.

⁴ *Dénes Iván Zoltán: Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága.* Balassi, Budapest, 2022. 227–250.

⁵ *Turbucz Péter: Alexander Bernát és Marczali Henrik nézetei a nagy háborúról.* In: *Magyar-zsidó identitásminták.* Szerk. Dénes Iván Zoltán, Ráció, Budapest, 2019. 161–225.

keresztül kell szemlélni egyes műveit? Talán nem árulok el nagy titkot, ha előre közlöm, a választ valahol itt sejttem.

Visszakanyarodva az *Emlékeimre*, a könyv utolsó két fejezete viszonylag részletesen beszámol a „Nagy idők” alatt folytatott tevékenységéről, ami azért érdekes, mert keletkezése idején inkább csak a katonatisztek és katonai egyesületek/bajtársi szövetségek körében dívott a háborús memoárok műfaja. Úgy gondolom, ebben a szerző pontosan megadja a választ arra, mit gondolt, mit érzett akkoriban.

A történész egyértelműen arról ír, hogy a háborús hevület a harcok kezdetétől eluralkodott rajta. Mi több, ezek az érzések hatással voltak történetírói munkásságára is, amit bár nem mond ki ennyire nyíltan, de, ahogy az időszak műveiről megemlékezik, világossá teszi, mire gondol.⁶

1914-ben Marczali Henrik azon értelmiségiek közé tartozott, akik viszonylag későn rendelték alá tudásukat a hadi eszményeknek. Ő csak november folyamán veszi fel témái közé a világháború kérdéskörét, illetve lát hozzá nézetei szisztematikus kidolgozásához. Itt még nem kell nagy dolgokra gondolni. Az *Emlékeim* tanúsága szerint kortársai többségéhez hasonlóan sokszor ő is a térkép felett görnyedve szemlélte az események alakulását, aztán eredményeiről tájékoztatta politikus és katonatiszt barátait. Ezt a képet egyedül csak az árnyalja, hogy magasrangú barátainak, Hazai Samunak és Tisza Istvánnak hála, francia és angol napilapokkal jól el volt látva, valamint feltehetően külföldi ismerőseitől is tájékozódott alkalomadtán. Életében az első háborús hónapok egyébként meglehetősen nyugalomban teltek, amit ő alkotásra használt fel.

Első háborús műve *A világháború történeti megvilágításban* címet kapta, amit előadás formájában ismertetett közel ezer fős hallgatóság előtt. A beszéd egy diplomáciai áttekintése volt az 1914-et megelőző fél évszázadnak. Nem titkolt mondanivalója pedig a Monarchia hadüzenet dolgában való ártatlanságának igazolása. És itt már el is érkeztünk a tulajdonképpeni problémához.⁷ Mit lehet kezdeni ma ezzel a művel, és persze a többi sok tucatnyival? Ha alaposabban megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy ezek jól kidolgozott, koherens, adataikban pontos, továbbá lényegre törő és részletes fejtegetések, amelyekben élesen megvillan szerzője zsenije és több évtizedes történészi/tanári/előadói múltja. Mi több, ha nem a hadi idők előterében szemléljük, egyik-másik ma is megállja a helyét. Az ehhez hasonló művek, elbeszélésük módja alapján, leginkább a

⁶ Marczali H.: *Emlékeim...* i. m. 286–308.

⁷ Marczali Henrik: *A világháború történeti megvilágításban*. Budapesti Szemle 160. köt. (1914) 456. sz. 379–396.

történetpolitikai alkotások sorába illenek. Ilyen például a *Külpolitikánk történeti alapon* című beszéde, amiben a magyar történelem egészének tükrében igazolja hazája katonanemzet voltát, és az oroszok elleni harc elkerülhetetlenségét, illetve az *Italicae Res* című füzeté, amelyben Olaszország meghódítását mutatja föl a magyar királyság mindenkori céljaként.⁸

1917–18-ból is szép számmal találni ehhez hasonló munkákat, így például a *Külpolitikánk a kiegyezés óta; Románia megalakulása és I. Károly király; Az antant hadicéljai* és még sorolhatnám.⁹ Ezen írásoknál és hadibeszédeknél a fő szempont a saját ország és nép nemzeti érzéseinek-büszkeségének megfelelő értelmezés. A történelmi igazság vagy az objektivitás megmarad ugyan, de az elbeszélő kizárólag az érem „nekünk tetsző” oldalát mutatja meg, a történelmi igazság egy szeletét tárja föl hallgatói és olvasói előtt. Az objektivitás tehát még érzékelhető, de nem teljes körű.¹⁰

Egyszerűbb a megítélése a hírlapi publicisztikáknak. Ezek a művek eleget tesznek úgy a propaganda, mint a tudomány-népszerűsítés elveinek. Marczalinál ilyen volt korábban a Belgrád elfoglalása apropóján írt cikk, amiben a nándorfehérvári végyvárhoz fűződő harcokat meséli el. A címválasztás mellett a cikkíró rávezeti olvasóját ama gondolatra, hogy Magyarországnak uralnia kell ezt a várost, aminek birtoklására egyébként is történelmi jogot formálhat.¹¹ Az írás továbbá előtérbe helyezi a magyar nemzeti karaktert a nemzetiségek rovására, emellett üdvözli a harciasságot mint ősi magyar katonai erényt. De megfigyelhető abban még a jelen idejű események kizárólag egyetemes történelmi kontextusban való értelmezése és az erős nacionalista alapbeállítottság is.¹² Ehhez

⁸ *Marczali Henrik: Külpolitikánk történeti alapon.* Pallas, Budapest, 1915. és *Uő.: Italicae Res.* Franklin, Budapest, 1915.

⁹ *Marczali Henrik: Külpolitikánk a kiegyezés óta.* Bajai Hirlap, 1917/95. 11. 29. 1–3.; *Uő.: Románia megalakulása és I. Károly király.* Pesti Napló, 1917/42. 02. 11. 3–4.; *Uő.: Az antant hadicéljai.* Budapesti Hirlap, 1918/46. 02. 23. 6–7. (Beszámoló a Pester Lloyd előző esti kiadásában közzétett cikkéről. Lásd Pester Lloyd, 1918/45. 02. 22. 1.)

¹⁰ Hasonló következtetésre jut Dénes Iván Zoltán is, ám velem ellentétben ő Marczali nem minden írását tekinti propagandaműnek. Ennek oka, hogy bizonyos munkák esetében – például Botond-monda, Románia stb. – nem veszi figyelembe a keletkezési körülményeket. *Dénes Iván Zoltán: Háborús pszichózis vagy tárgyilagosság? Marczali Henrik írásai a nagy háború idején.* Aetas 36. (2021) 4. sz. 100–117.

¹¹ *Marczali Henrik: Nándorfehérvárról.* Vasárnapi Ujság 61. (1914) 50. sz. 926.

¹² Ez a megállapítás a témában keletkezett egy másik munkájára még fokozottabban igaz: Lásd *Marczali Henrik: Nándorfehérvár visszafoglalása 1717. au-*

hasonló írásai 1917–18-ban a *Mária Terézia, 1717–1780.*; *Az ausztriai ház udvara*, továbbá a *Drei Jahre Weltkrieg*.¹³

II.

Marczali legalább három fontos megállapítást tesz a világháború magyar vonatkozásai kapcsán. Vallja és tanítja, hogy „erős királyunk vezetésével” Magyarország önvédelmi harcát vívja, amibe belekényszerítették. Meggyőződése, hogy ebben a háborúban a nemzet legfőbb ellensége az orosz cári imperializmus, amely birodalma gyarapítása érdekében eszközként használja a Balkán népeit. Az összecsapásban a Monarchia – az 1914-et megelőző évtizedek diplomáciai eredményeként – egyetlen szövetségesére, Németországra számíthat. 1917–18-ra ezek a korai megállapítások továbbiakkal egészültek ki, és a történészprofesszor háborús történetírásának csúcspontját jelentő, az 1918-ban megjelent *Világpolitika és világgazdaság*ban kulminálódnak, amiben egyenesen tökéletesre fejlesztette a historizáló elbeszélésmódot.¹⁴

Természetesen abban az időben a publicisztika és a tudomány nem vált el oly élesen egymástól, éppen ezért a Magyar Tudományos Akadémián minden gond nélkül elhangozhatott olyan beszéd is, ami a magyarok harciasságát, a balkáni területek katonai ellenőrzésének igényét, esetleg azok politikai alávetésének-annektálásának stratégiai fontosságát hivatott a történelmi múlttra vetíteni. Az Árpád-kort is mélyrehatóan ismerő történészprofesszornak a *Botond-mondában* nem okozott kihívást a párhuzam megtalálása saját ideje és a kalandozások kora között. E mű közvetlenül szintén nem kapcsolható a hadieseményekhez, ám ha a katonai erények, a közkatona áldozatvállalása, valamint az önfeláldozás kontextusaiban szemléljük, akkor jól láthatóan nemcsak keretként, hanem önmagában is kiválóan illik a kor heroikus hangulatához és annak propagandájához – megjegyzem fel is használták ekként.¹⁵ De ugyanez elmondható a *Századokban* megjelent *A hadsereg élelmezése az 1788-90-iki háborúban* című nagy tanulmányról is, amiről visszaemlékezéseiben azt találni, hogy történelmi alapon fejt ki, hogyan lehet fenntartani nagy háborúk idején a valuta értékét.¹⁶ Szerzője szerint, ha a tanulmány tanulságát a politikai és gazdasági vezetés elfogadja, azzal megállítható lett volna az árdrágítás, és talán később kellett volna a hadikölcsönök ötletéhez folyamod-

gusztus 18-án. Vasárnapi Ujság, 64. (1917) 33. sz. 528–529.

¹³ *Marczali Henrik*: Mária Terézia, 1717–1780. Pesti Napló, 1917/68. 07. 28. 1–3.; *Uő*: Az ausztriai ház udvara. Magyar Figyelő, 4. (1917) 4. sz. 300–312.; *Uő*: Drei Jahre Weltkrieg. Pester Lloyd, 1917/189. 07. 29. 3–4.

¹⁴ *Marczali Henrik*: Világpolitika és világgazdaság. Pallas, Budapest, 1918.

¹⁵ Vö. *Dénes I.*: Háborús pszichózis... i. m. 104–105.

¹⁶ *Marczali Henrik*: A hadsereg élelmezése az 1788–90-iki háborúban. Századok 69. (1915) 1–2. sz. 1–33.

ni.¹⁷ A későbbiekben a *Die Entwichung des ungarischen Königtums*, az *Észak-Amerika benépesülése* és az *Orosz forradalom* című művei egyaránt hasonló, aktualizáló-helyzetelemző szellemről árulkodnak.¹⁸

A tárgyalt időintervallumban csak kevés recenziót ír, de könyvismertetéseiben is olyan műveket választ, amelyek tanulságosak lehetnek a pillanat számára. Ha tényleges propagandaműveket keresünk tudományos működésében, azok után sem kell sokat kutatni. A *tengeri háború és az amerikai Egyesült Államok* című tanulmányában igazolja az angolszász tengeri erő elleni szövetséges küzdelem korlátok nélküli fontosságát.¹⁹ Illetőleg történelmi alapon bizonyítja a totális hadviselés szükségességét egy olyan ellenféllel szemben, aki tengeri hatalmának megtartása érdekében maga sem riad vissza semmilyen eszköztől.

III.

De milyen változást hozott az utolsó két év az előzőekhez képest? Az eddigiekből következően arra lehetne gondolni, hogy majdnem semmit, ez viszont nem igaz. Marczali egyre fontosabbnak tartja az itthon maradt fiatalok hazafias nevelését, amihez szükséges a tárgyilagosabb történelemoktatás. A *jövő történetírás fõadatai* és *A magyar õstörténet forrásainak historiográfiájában* éppen ezért csak keret a háború.²⁰ A professzor hitt benne, hogy kizárólag a múlt alapján érthetjük meg a jelent, de ugyanígy csak a jelenben játszódó történeti tényezőknek, elsősorban az embernek és a nemzeteknek ismerete szolgálhat biztos alapul a múlt megismerésében. A jelen eseményeiből leszűrt ismeretek e szerint alapjai a múlt interpretációjának.²¹ Marczali történetírása a következő módszerre épült, idézve őt:

„Elõször is tudni kell az igazat: az egyes adatokat és eseményeket. Aztán meg kell érteni õket, vagyis megállapítani összefüggésüket és jelentőségüket az egészre nézve. Végre el kell mondani a megismert és megértett anyagot: elmondani igazán.”²²

¹⁷ Marczali H.: Emlékeim... i. m. 302.

¹⁸ Henrich Marczali: *Die Entwichung des ungarischen Königtums*. Pester Lloyd, Budapest, 1917.; Marczali Henrik: *Észak-Amerika benépesülése*. Magyar Figyelõ, 4. (1917) 2. sz. 102–106.; *Uõ.*: *Az Orosz forradalom*. Magyar Figyelõ, 4. (1917) 2. sz. 217–239.

¹⁹ Marczali Henrik: *A tengeri háború és az amerikai Egyesült Államok*. Magyar Figyelõ, 2. (1915) 3. sz. 81–105.

²⁰ Marczali Henrik: *A jövő történetírás fõadatai*. Turán, 2. (1917) 3. sz. 121–131. és *Uõ.*: *A magyar õstörténet forrásainak historiográfiája*. Turán, 2. (1917) 6–7. sz. 257–265.

²¹ Felfogásának elemzését lásd Dénes I.: *Háborús pszichózis...* i. m. 107–110.

²² Marczali H.: *A jövő történetírás...* i. m. 122.

Az elbeszélés igazságára jó példa lehet az 1917-es *Márciusi beszéde*,²³ ahol írása első felében az 1848-as forradalom tényeinek ismertetésére szorítkozik, utóbb a hátország léha fiatalságának mindennapjait állítja szembe a szabadságharc nemzedékének érzéseivel és gondolkodásával. Az ifjúság számára eszményként mutatja fel Petőfit és Vörösmartyt, akik képesek voltak hinni a nemzeti ideálokban, számukra a haza neve szent, továbbá vallásosak, istenhívők voltak, de nem felekezetiek, nem motiválta őket a pénz, a heroizmust nemcsak beszélték, hanem megélték stb., szóval az egy sokkal tisztább nemzedék volt. Ámbár a nacionalizmus még áthatja beszédét, viszont megjelenik benne a polgári demokrácia eszményítése.

A háború előrehaladtával gondolkodása mindinkább az eugenika és a profétizmus csapdájába esik. Ennek legékesebb példája a *Történelmi visszapillantás azokra az eszmékre és intézkedésekre, amelyek nagy néppusztulások után a népesség rekonstrukciója céljából felmerültek* című tanulmánya.²⁴ Ebben a nemi élet tisztaságának nemzetépítő jellegét hangsúlyozza, világtörténelmi példák sorával illusztrálva azt. A tanulmány fő szempontja: igazolni, hogy az ország fennmaradása érdekében a nemzetnek újra kell gondolnia a nemiséghez, oktatáshoz, parasztpolitikához és a földosztáshoz fűződő viszonyát. A beszéd – ami sok tekintetben évtizedekkel megelőzte korát – üzenete egyértelműen nacionalista. A magyaroknak együtt kell működniük a vészben, különben elvesznek. A magyarságnak Széchényi eszméit kell újra magáévá tennie, aki a nemzeti nevelésben és a polgárok szaporításában hitt. Érdekességként említem meg, hogy az 1914 és 1918 között készült munkái közül ez az egyetlen, ahol egyenesen kárhoztatja társadalmát. Az ok még érdekesebb: úgy vélte, a világon Magyarországon van a legtöbb prostituált, aminek oka, hogy túl sok a züllött család, akiknek jövedelme nem áll arányban igényeikkel. A prostitúciót pedig a fényűzésre való igény okozza. A magyar a becsületes munkát nem tiszteli, a bűnnel szerzett vagyon előtt viszont meghajol.

A beszéd lejegyzett változatát olvasva kiderül, hogy ez esetben is a történet csak egy vázson, amire Marczali felfestheti világképét. Példái kizárólag azon körből valók, amelyek a témába illő néze-

²³ Bakonyi Samu, Marczali Henrik, Rakonitz Dezső, Szende Pál márciusi beszédei. Pap Zoltán költeménye. Márciusi Kör, Budapest, 1918.

²⁴ Marczali Henrik: Történelmi visszapillantás azokra az eszmékre és intézkedésekre, amelyek nagy néppusztulások után a népesség rekonstrukciója céljából felmerültek. (Nemzetvédő füzetek 6.), Nemzetvédő Szövetség, Budapest, 1917.

teit igazolják. Ellenpéldákat nem említ, mivel célja a történetírói meggyőzés és nem a gondolatébresztés. A mű érdekessége, hogy Marczali bár szószólója a polgárosodásnak, mégis semmibe veszi a polgári jólét igényét. Szerinte a lényeg nem a vagyon, hanem a nemzet fennmaradása, s ennek záloga a templom és az iskola.

Néhány hónappal az összeomlás előtt a történész összegezte gondolatait. A *Világpolitika és világgazdaság* ekként háborúfelfogásának elmélyült szintézise. A műben az eseményt immár nem a diplomáciai játszmákra, hanem történelemfilozófiai okokra (például szükségszerűség elve, hatalmi egyensúly tétele), a hatalmi központok irányára, világpolitikai fázisokra és a világkereskedelem átalakulására-fejlődésére vezeti vissza. Abban összekapcsolja a két tárgyalt fogalom céljait és eszközeit a világháború és a kereskedelem céljával. A hatalmat az egyik harcok árán szerzi meg, a másik valamilyen árucseré révén. Ha az erősebb győzelme a civilizáltabb győzelmét is jelenti, akkor az végeredményben az emberiség javát szolgálja. Ha a világtörténelmi folyamat végén közel azonos civilizációs szinten álló hatalmak jönnek létre, akkor béke lesz. Könyve első részében, ahol a világpolitika történetét vázolja (birodalmak létrejötte, hivatása, bukása), a magyarságnak egy külön hivatást tulajdonít, mégpedig a Kelet feltartóztatását. A világgazdasági rész ezzel szemben a tengeri kereskedelem történetének vizsgálatán keresztül igazolja, hogy a Brit Birodalom és Franciaország nem fognak kapitulálni, hiszen fegyverletételük világkereskedelmi (egyben világpolitikai) státuszuk végét jelentené.

IV.

Végezetül szeretném leszögezni, hogy nem kell megbotránkozni a történetíró gondolkodásán. Marczali Henriknél ugyanis a *történet élet, az élet változás*. Ez pedig azt jelenti, hogy ugyanazon történeti adatok birtokában esetenként akár teljesen más értelmezést is adott ugyanannak a forráshalmaznak. Mindazonáltal a háború végén is ugyanaz az elkötelezett birodalmi nacionalista maradt, mint amilyen az elején volt. Kutatásának és munkásságának addigi eredményeit, egyebek között *A magyar történet kútfői az Árpádok korában; Mária Terézia; A legújabb kor története; Nagy Képes Világtörténet, Az Árpádok és Dalmácia, a Nemzetiség történetbölcseleti szempontból* c. könyvei megállapításait mind a Monarchia céljaihoz igazította. Ez nem volt újkeletű, hiszen elég csak megvizsgálni a korábbi időszak 1848-értelmezéseit vagy a királyi család egyes tagjairól (Rudolf, Erzsébet) írt munkáit, ott is azt találni, hogy mindig az adott történelmi pillanathoz simul. Megállapításait többnyire a kortárs elvárásoknak rendelte alá. Ebben ő nem látott pálfordulást, hanem Ranke nyomán, számára a források min-

dig állandók maradtak (más kérdés, hogy figyelembe vette-e mind-egyiket), de a hozzájuk köthető magyarázat időről-időre változhatott. Ekként történetírását 1914 és 1918 között a hazaszeretet, a Balkán és Itália legyőzésének, esetleg meghódításának óhaja, Oroszország feltartóztatása, valamint a szabad Lengyelország megteremtésének igénye jellemzi.

Más értelmezésekkel szemben úgy gondolom, nem arról van szó, hogy időnként elragadta a háborús pszichózis és írt vagy mondott egy-két kevésbé vállalható gondolatot, sokkal inkább arról, hogy a rá mindig jellemző tárgyyszerű problémaérzékenységet feláldozta a népszerűsítés oltárán.²⁵ Ez természetesen nem volt egyedi, hiszen az irodalom, a költészet, a filozófia, a jog, de még a teológia tudományán belül is ez uralkodott. A költők verseikkel segítették a háború ügyét, az újságírók haditudósításokat írtak, Marczali pedig a történet tényeit magyarázta a nagy idők elvárásainak megfelelően.²⁶ Ennek ellenére e munkák értékes kortörténeti alkotások, amelyeket a historiográfiának ismer-nie kellene, ha a „Nagy háború” korabeli magyar olvasatát kívánja megérteni.

V.

1918 után a helyzet lényegében nem változott. A világegéshez vezető útert, valamint annak kitöréséért és eszkalálásáért továbbra is az antant országait teszi felelőssé Marczali, mindössze a propagandisztikus elszólásokat hagyja el, de ez már egy másik történet.²⁷ Utolsó gondolatként jegyzem meg, hogy a történetíró pontosan tudta, mi forog veszélyben. Tisztában volt vele kezdettől, ha a hazája elveszíti a háborút, az nem pusztán egy vereség lesz, hanem Közép-Európa hatalmi egyensúlyának felborulását, valamint a Monarchia és Magyarország birodalmi státuszának végét jelenti. Ugyanígy tudta, hogy vereség esetén az a felső polgári életmód, amihez hozzászokott, szintén átalakul. Tehát elgondolkodott azon a régi tételen, hogy csatákat nemcsak fegyverekkel nyernek, hanem eszmékkel, majd a küzdelem mellett döntött.

²⁵ Vö. Dénes I.: Háborús pszichózis... i. m. 117.

²⁶ A témában lásd *Balázs Eszter*: Szó és cselekvés kettőssége, értelmiségellenesség, értelmiségi felelősség Magyarországon az I. világháború elején. *Múltunk*, 61. (2016) 2. sz. 4–53.; *Somos Róbert*: Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után. Kairosz, Budapest, 2004, 101–120.

²⁷ A témát lásd: *Turbucz Péter*: Az utolsó felvonástól a „Hogyan készült a nagy háború?” megjelenéséig. Marczali Henrik I. világháború értelmezéseinek útja. *Levéltári Évkönyv. Új folyam*, IV. (2022) 236–263.